

Hva Luther ikke burde sagt (om kvinner, jøder og døpere)

Av Ingunn Folkestad Breistein

1. Innledning

Reformasjonen som Martin Luther uforvarende satte i gang da han spikret de 95 tesene om boten opp på kirkedøren i Wittenberg 31. oktober 1517 førte til store endringer i Tyskland og de land i Nord-Europa som ble berørt av reformasjonen. Mange av disse endringene er vi i dag glade for, og jeg vil gjerne være med på å hylle Luther og de andre reformatorene for å ha skrellet vekk mye av de skikker og tradisjoner som var blitt lagt på menneskene som en byrde, og for å ha vendt blikket tilbake til Bibelen skrevet på originalspråkene, for å ha oversatt Bibelen til folks morsmål, for å ha gitt oss menighetssangen i gudstjenesten, og ikke minst for å ha gjenfunnet evangeliets kjerne: troen alene, nåden alene, skriften alene.

Men som i alle omveltninger var det også handlinger og endringer i reformasjonen og av reformatorene som var mer omstridt, både i samtiden og i ettertid. En historikers oppgave er å spørre: hva skjedde, og hvorfor skjedde det. En historikers oppgave er ikke å moralisere over fortiden, selv om det kan være fristende mange ganger. En historiker forsøker å sette handlinger og ideer inn i en samtidig kontekst, og denne konteksten gir ofte en forklaring på hvorfor noe skjedde. Samtidig er heller ikke historikere nøytrale, for vi fortolker ut fra vår egen kontekst og vår egen kunnskap, som selvsagt er begrenset.

Ord og handlinger har en virkningshistorie. Jeg skal nå belyse tre områder der Martin Luthers ord har fått til dels fatale virkninger for mennesker som levde i hans samtid, og for mennesker som levde mange århundrer etter hans død.

2. Martin Luther om døperne

Luthers intensjon var å fornye og reformere, ikke revolusjonære den katolske kirke. Men det fantes grupper som mente at Luther og de sveitsiske reformatorene Zwingli og Calvin ikke gikk langt nok i sine forsøk på å skrelle vekk det i kirken som var kirkelige skikker som ikke var beskrevet i Bibelen. Med en fellesbetegnelse blir disse gruppene kalt «den radikale reformasjon». En gruppe som alltid blir trukket frem som en del av denne bevegelsen er Jan van der Leiden og hans medarbeidere som forsøkte å innføre tusenårsriket med makt i Kristiansands vennskapsby Münster. Denne gruppen kan kalles spiritualister fordi de mente at Ånden kunne komme til mennesker uavhengig av Bibelens ord. Et klengenavn på dem som også Luther brukte, var «svermere». En annen av disse gruppene kan kalles rasjonalister. De forsøkte å tolke Bibelen ut fra fornuften, og var som regel antitrinitariske. Den mest kjente av dem er legen Michael Servetus som ble brent på bålet av Calvin og hans medarbeidere i Geneve. En tredje av disse gruppene var den pasifistiske døperbevegelsen som oppstod i Sveits i 1525. De mente at verken Luther eller Zwingli gikk langt nok i kirkereformer når de opprettholdt barnedåpen og fastholdt at alle døypte mennesker som bodde innenfor et gitt geografisk område, var kristne.

Både Luther og Zwingli ønsket å ta avstand fra disse gruppene fordi de ikke ville at de katolske myndighetene skulle slå deres reformasjoner i hartkorn med den radikale reformasjon. Flere av de radikale reformatorene var involvert i bondeoppstanden, og det er her Luthers ord får fatale konsekvenser. Luther oppfordret nemlig fyrstene til å slå ned bondeoppstanden med hard hånd, for etter hans syn var det øvrigheten, og ikke bøndene, som hadde rett til å gjøre de nødvendige samfunnsforandringer, og det var ikke lov for de lavere klasser å gjøre opprør mot øvrigheten. Det anslås at mellom 30 000 og 100 000 bønder ble drept under bondeopprøret da fyrstene slo opprøret ned. Etter seieren refset han fyrstenes harde framferd mot bøndene.

Om den radikale presten og teologen Thomas Müntzer (1488-1525) er som ble drept, sier han: jeg har hans blod på mine hender. Men det er godt slik, for han var en djevel. De pasifistiske døperne ble forfulgt, fengslet og drept både av lutheranere, katolikker og reformerte myndigheter. Luther støttet en slik handlemåte mot dem fordi han mente de var vranglærere.

Viele oder die meisten der hingerichteten Protestanten scheinen Täufer gewesen zu sein und diese hatten überhaupt nicht Luthers Segen. Denn der Reformator verteidigte längst nicht alle, die sich von seinen Thesen inspiriert fühlten. Luther hegte keinerlei Zuneigung gegenüber der radikalreformatorischen Konkurrenz der Wiedertäufer. Das ging soweit, dass Luther 1531 gemeinsam mit Melanchthon ein Gutachten verfasste, in welchem er sogar die Todesstraße für die Täufer billigte. Denn in den Augen Luthers stellten die (Wieder)Täufer nicht nur die Herrschaft der Papstkirche in Frage, sondern auch die Fürstenobrigkeit, weswegen die Täufer seit jeher von Sozialisten als frühe Vorläufer verehrt werden. Martin Luther jedoch brauchte "seine" Fürsten als Bündnispartner und Schutzherren, damit seine geistliche Reformation nicht ganz unterzugehen drohte und er vielleicht geendet hätte wie Jan Hus ein Jahrhundert vorher: auf dem Scheiterhaufen.

3. Martin Luther om jødene

Den unge Luther gikk i rette med den umenneskelige behandlingen de kristne i Europa hadde gitt jødene. Han håpet at reformasjonen skulle gjøre det lettere å vinne jødene for evangeliet. Da han ble skuffet over at de ikke ville omvende seg, angrep han dem voldsomt i flere skrifter. Det mest kjente er «Om jødene og deres løgner» fra 1543. Der gjentok han middelalderens beskyldninger mot jødene, og han oppfordret til brenning av deres bøker og deres synagoger. Luthers holdning til jødene fikk betydning for opinionen mot jødene i Tyskland og andre lutherske land. Ikke minst fulgte nazistene Luthers oppfordring om å brenne jødernes bøker og synagoger, slik det skjedde på Krystallnatten i 1938.

Passend dazu [hier](#) nicht Luther, sondern der evangelisch-lutherische Landesbischof Martin Sasse aus Eisenach zur „Reichskristallnacht“: „Am 10. November 1938, an Luthers Geburtstag, brennen in Deutschland die Synagogen. Vom deutschen Volk wird ... die Macht der Juden auf wirtschaftlichem Gebiet im neuen Deutschland endgültig gebrochen und damit der gottgesegnete Kampf des Führers zur völligen Befreiung unseres Volkes gekrönt.“

4. Martin Luther om kvinnene

Penger, sex og makt er viktige drivkrefter i menneskers liv. Et viktig bakteppe for reformasjonen var prestenes sølibattvang som ble opphevet da de protestantiske prestene fikk

lov til å gifte seg. Det finnes historikere som mener at den viktigste samfunnsmessige endringen som kom med reformasjonen er endret forståelse av ekteskapet. Hvordan endret kvinnes stilling seg etter reformasjonen? Mens det i middelalderen fantes katolske nonner og abedisser som kunne studere teologi og ha en nokså selvstendig stilling innenfor klosterets vegger, ble kvinnes stilling etter reformasjonen i hovedsak begrenset til å være hustru og mor. Det kjente Luther-sitatet: «Naturen har gitt kvinnene brede hofter og stor bak – og dermed tilkjennegitt at hun skal sitte og passe sitt hus», er et uttrykk for dette. Luthers standsforståelse innebar at fyrsten var underlagt Gud, mannen var underlagt fyrsten, og kvinnen var underlagt mannen. Mens den katolske kirke hadde opphøyd sølibatet over ekteskapet, opphøyde den lutherske reformasjon ekteskapet over enslig stand. Og kvinnens plass i ekteskapet handlet om mann og barn. Under det moderne gjennombrudd på 1800-tallet ble dette i den lutherske kirke fortolket slik at kvinnens plass fortsatt skulle være i hjemmet, mens mannens plass var i offentligheten. Kvinner kunne være søndagsskolelærere fordi søndagsskolen ble oppfattet som en forlengelse av hjemmet og hjemmets barneoppdragelse, men hun skulle ikke være en del av den borgerlige offentlighet.

Der Tod im Kindbett ist nichts weiter als ein Sterben im edlen Werk und Gehorsam Gottes. Ob die Frauen sich aber auch müde und zuletzt tot tragen, das schadet nichts. Lass sie nur tot tragen, sie sind darum da.“ (Martin Luther: Werke. Weimarer Ausgabe, Bd 10/2, Weimar 1907, S. 296)

„Es ist ein arm Ding um ein Weib. Die größte Ehre, die das Weib hat, ist, dass wir allzumal durch die Weiber geboren werden.“ (Martin Luther: Von der Ehe, zit. nach Gesamtausgabe von Johann Georg Walch, Halle 1734, 22. Band, Kap. 43, §16)

„Die Ordnung fordert Zucht und eher, dass Weiber schweigen, wenn die Männer reden.“ (Martin Luther: Weimarer Ausgabe, VIII, S. 498, 12)

„Unkraut wächst schnell, darum wachsen Mädchen schneller als Jungen.“ (zitiert nach Arnulf Zitelmann, 1997, „Widerrufen kann ich nicht. Die Lebensgeschichte des Martin Luther“, Beltz&Gelberg, S. 111)

„Eine Frau hat häuslich zu sein, das zeigt ihre Beschaffenheit an; Frauen haben nämlich einen breiten Podex und weite Hüften, daß sie sollen stille sitzen.“ (zitiert nach Arnulf Zitelmann, 1997, „Widerrufen kann ich nicht. Die Lebensgeschichte des Martin Luther“, Beltz & Gelberg, S. 111)

I dag har dette endret seg, men det har tatt lang tid å frigjøre seg fra Luther-arven når det gjelder kvinners stilling.